

İSLAM GELENEĞİNDE DUA EDEBİYATINI ORTAYA ÇIKARAN FAKTÖRLER

İbrahim AYHAN

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi
İbrahim_7221_@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0442-8966>

Mehmet BİLEN

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bilenmehmet@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1225-860X>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 19 Nisan 2024

Accepted / Kabul Tarihi: 13 Mayıs 2024

DOI: 10.26791/sarkiat.1471153

İslam Geleneğinde Dua Edebiyatını Ortaya Çıkaran Faktörler

Özet

Kişinin Allah'a yönelerek istekte bulunması olarak kabul edilen duanın önemine binaen İslâm âlimleri de pek çok eser kaleme almıştır. Kur'an ve sünnette önemli bir yere sahip olan duaya ilişkin literatürün ortaya çıkmasında dini, sosyo-politik, psikolojik faktörlerin yanı sıra kültürel etkileşim ve dini yozlaşmayla birlikte toplumun yöneticilerinin ve ileri gelenlerinin duayla ilgili eser yazımı için istekte bulunmasının etkili olduğu müşahede edilmektedir. Dua literatürünün ortaya çıkmasında pek çok sebep etkili olmakla birlikte toplumda duayla ilgili oluşan yanlış algıların düzeltilmesi ile konuyla ilgili yaşanan tartışmaların sağlıklı bir zeminde yürütülmesi amaçlarının öne çıktığı görülmektedir. Zira İslam toplumunda zaman içerisinde duayla alakalı İslam'ın temel ilkeleriyle uyuşmayan birtakım uygulamalar ortaya çıkmış bu da teolojik alanda konuyla ilgili tartışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu sebeplere bağlı olarak İslam âlimleri, hem Müslümanların dua tasavvurunu sağlıklı temeller üzerine inşa etmek hem de toplumsal zeminde yapılan tartışmaları çözmek amacıyla duaya dair müstakil eserler telif etmişlerdir. Bu çalışmada İslâm geleneğinde dua literatürünün ortaya çıkmasında etkili olan teolojik, sosyo-politik, psikolojik, kültürel etkileşim ve dinî yozlaşma ile istek faktörleri ele alınıp seçilen örnek eserler üzerinden konu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, *İslam*, Dua, Literatür, Gelenek.

The Factors Engendering Prayer (Du'a) Literature in The Islamic Tradition

Islamic scholars have written many works on the importance of prayer, which is accepted as a person's request by turning to Allah. In addition to religious, socio-economic and psychological factors, cultural interaction and religious degeneration, it is observed that the request of the rulers and prominent people of the society to write works on prayer is effective in the emergence of the literature on prayer, which has an important place in the Qur'an and Sunnah. Although many reasons are effective in the emergence of prayer literature, it is seen that the aims of correcting the misperceptions about prayer in society and conducting the discussions on the subject on a healthy basis come to the fore. This is because, over time, a number of practices related to prayer that are incompatible with the basic principles of Islam have emerged in Islamic society, which has led to theological debates on the subject. For these reasons, Islamic scholars have written separate works on prayer in order to both build Muslims' conception of prayer on healthy foundations and to resolve the debates on social grounds. In this study, the theological, socio-political, psychological, cultural interaction, religious corruption and desire factors that are effective in the emergence of prayer literature in the Islamic tradition are discussed and the subject is examined through selected sample works.

Keywords: Hadith, Islam, Prayer, Literature, Tradition.

GİRİŞ

Bireyin maddi-manevi ihtiyaçlarını dile getirdiği, teselli ve moral bulduğu, şükran duygularını ifade ettiği dua, tarih boyunca insanoğlunun sıkıntılarından kurtulmak için başvurduğu bir ibadet çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Varoluşundan itibaren yaşadığı sıkıntıları dua, sadaka, büyü, sihir ve kurban gibi çeşitli yollarla çözmeye çalışan insanoğlunun en sık başvurduğu yöntemlerden birinin dua olduğu görülmektedir. Zira Sümer, Babil, Asur, Eski Mısır, Hint, Çin, Arap ve diğer kadim toplumlardan itibaren dua, günlük hayatın önemli bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Çok tanrılı dinlerin yanı sıra Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi ilahi dinlerde de kulu Allah'a yakınlaştıran ibadetlerden biri olan duanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle konuya dair kayda değer bir literatürün oluştuğu görülmektedir. Söz konusu eserlerin ortaya çıkış süreçlerine bakıldığında zaman çoğunlukla müellifin belirtmemesine karşın bu yazınsal faaliyetin arka planında toplumsal, teolojik, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel gelişmelerin izlerini görmek mümkündür.² Bu sebeple mezkûr hususların iyi bilinmesi, eserin doğru şekilde tahlil edilip yorumlanması açısından zorunluluk arz etmektedir.³ Böylelikle eserin hangi maksatla yazıldığı ve varsa metnin taşıdığı farklı mesajların tespiti kolaylaşacaktır.⁴ Diğer taraftan bir eserin yazılış amacının tespit edilebilmesi ve geçmişin görünür kılınabilmesi için dönemsel şartlarının bilinmesinin yanında pek çok sorunun sorulması da gerekmektedir.⁵ Sorulacak doğru sorular metnin, metin dışı unsurlarla beraber okunup yorumlanması ve metinle tarihi olaylar arasında var olan muhtemel etkileşimin belirlenmesini mümkün kılacaktır.⁶ Bu yöntem aynı zamanda metnin aktarmak istediği fakat çeşitli nedenlerden dolayı aktarmadığı/aktaramadığı mesajların tespitine de imkân sağlayacaktır.⁷

Çalışmada İslam âlimlerinin duayla ilgili telif etmiş oldukları eserlerden, konu başlığıyla alakalı olarak öne çıkanlar seçilip yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda analiz edilerek İslam'da dua literatürünü ortaya çıkaran faktörler tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Kur'an ve Sünnette Dua

Sözlükte çağırmak, seslenmek, yardım istemek, soru sormak, isimlendirmek ve Allah'a rağbet etmek gibi çeşitli anlamlara gelen dua, ıstılahta, "Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tâzim duyguları

1 Kadim toplumlarda var olan dua algısı hakkında bkz. Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Ergün Kocabıyık (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2003), 64-70, 342; Birgitte Dumortier, *Dinler Atlası*, çev. Özgür Adadağ (İstanbul: NTV Yayınları, 2007), 34; Günay Tümar-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 53-54; Suzan Akkuş Mutlu, "Eski Mezopotamya'da Beddua ve Felaketlerden Korunma Ritüelleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/9 (2014), 283; Muazzez İlmiye Çığ, *Uygurluğun Kökeni Sümerliler-1* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2013), 84; Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 120; Samuel Noah Kramer, John R. Maier, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, çev. Hamide Koyukan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 417; Erik Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014), s. 76; Afet İnan, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 230; Güngör Karauğuz, *Hitit Duaları Kil Kitapları* (İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2020), 17; Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark II Anadolu En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 243; Kim Knott, *Hinduizmin ABC'si*, çev. Medet Yolal (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000), 35; Kürşat Demirci, *Hinduizmin Kutsal Metinleri vedalar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 51; 76; 82.

2 Hilmi Uçan, *Yazınsal Eleştiri ve Göstergibilim Kuram-Uygulama, Çözümleme Örnekçeleri*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 50.

3 Osman Bilen, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*, (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2016), 214; W. Montgomery Watt, *İslâmi Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelamı*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968), 15; Burhanettin Tatar, *3 Derste Hermenötik*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2021), 83-84.

4 Bilen, *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*, 77-85; Tatar, *3 Derste Hermenötik*, 13, 16; Yasin Aktay vd., *Önce söz Vardı*, (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 52-53; Karl Mannheim, *Bilgi Sosyolojisi*, çev. Mustafa Yalçınkaya, (İstanbul: Pinhan Yayınları, 2018), 31-74.

5 Richarde E. Palmer, *Hermenötik*, çev. İbrahim Görener, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2016), 258; Werner G. Jeanrond, *Teolojik Hermenötik*, çev. Emir Kuşçu, (İstanbul: İz Yayınları, 2007), 113, 216.

6 Tatar, *3 Derste Hermenötik*, 31; G. Jeanrond, *Teolojik Hermenötik*, 87-91.

7 Palmer, *Hermenötik*, 326; Tatar, *3 Derste Hermenötik*, 37.

“içinde lütuf ve yardımını dilemesi” olarak tanımlanmıştır.⁸ Dua sözcüğü Kur’ân’da ise ibadet etmek,⁹ iman etmek,¹⁰ namaz kılmak,¹¹ yalvarmak/yakarmak,¹² isnat etmek¹³ ve evlatlık¹⁴ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bunun yanı sıra salat, nidâ, istiğase, tevessül, tadarru‘, isti‘aze gibi kelimeler de Kur’ân’da dua anlamında kullanılmıştır.¹⁵

İnsanların ve cinlerin Allah’a ibadet etmeleri amacıyla yaratıldığını bildiren Kur’ân,¹⁶ “İbadetiniz olmasaydı Rab-bim size ne diye değer versin” ayetiyle bu hususu pekiştirmektedir.¹⁷ Kulun, Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla yerine getirdiği her türlü iyi niyetli davranış ibadet olarak kabul edilmektedir.¹⁸ Dinî metinlerde başta namaz, oruç, zekât, hac, sadaka, iyiliği emredip kötülüğü engellemek olmak üzere duanın da ibadet olarak kabul edildiği görülmektedir. Nitekim Tirmizî (ö. 279/892) de konuyla alakalı olarak Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) kanalıyla nakletmiş olduğu rivayette Hz. Peygamber’in duayı ibadet olarak tanımladığını aktarmaktadır.¹⁹ Ayrıca Zemahşerî (ö. 538/1144) Kur’ân’da pek çok ayette bulunan d-a-v türevli kelimenin ibadet anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.²⁰

Kur’ân’da, Hz. Peygamber’den önce yaşamış olan başta Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Musa olmak üzere pek çok peygamberin duasına yer almaktadır. İlgili âyetlere bakıldığında Hz. Peygamber’e yönelik uyarı noktasında bazı mesajlar içerdiği görülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Kur’ân’da zikredilen peygamber duaları ile birlikte duayla ilgili ayetler buldukları surenin Mekkî ve Medenî²¹ oluşları dikkate alınıp içerdikleri dünyevî ve uhrevî talepler noktasında incelenecektir.

Mekkî surelerde yer alan dua âyetlerinde dünyevî ve uhrevî isteklerden yoğun şekilde talep edildiği görülenlerden bazıları şunlardır: dosdoğru yola iletilme,²² şehre doğrulukla girip çıkma,²³ zor dönemlerde Allah’tan yardım isteme,²⁴ bağışlanma,²⁵ hükümlerlik,²⁶ şükretme ve iyi işler yapma konusunda muvaffakiyet dileme,²⁷ kavmi ile aralarında var olan ihtilaflar konusunda Allah’ın adaletle hüküm vermesi,²⁸ sabır, Müslüman olarak ölmek,²⁹ hem bu dünyada hem ahirette iyilik,³⁰ gönüle ferahlık, işi kolaylaştırma, dildeki düğümü çözme, gücü pekiştirmek için yardım,³¹ mutluluk

8 Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/31; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî, *Cemheretü'l-luğa*, (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1345/1927), 2/283; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Abdulhalîm en-Neccâr-Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: Dâru'l-Misriyye, ts.), 3/119-125; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/279-281; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 14/257-262; Osman Cilacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/529.

9 en-Nisâ 4/117; el-En‘âm 6/52, 56, 71, 108; el-A‘râf 7/29, 37, 55, 194, 197; Yûnus 10/66, 106; Hûd 11/101; Ra‘d 13/14; en-Nahl 16/20, 86; el-İsrâ 17/57, 67; el-Kehf 18/14; Meryem 19/48; el-Hac 22/12, 13, 62, 73; el-Mü‘minûn 23/117; el-Furkân 25/68, 77; el-Kasas 28/88; el-Ankebût 29/42; Lokmân 31/30; Fâtır 35/40; es-Sâffât 37/125; 213; ez-Zümer 39/38; el-Mü‘min 40/14, 20, 43, 60, 64, 66, 74; Fussilet 41/42; es-Şûrâ 42/13; ez-Zuhruf 43/86; el-Ahkâf 46/4, 5; el-Cin 72/18, 19, 20.

10 el-Furkân 25/68.

11 es-Secde 32/16; İbrâhîm 14/40; el-Kehf 18/28.

12 eş-Şuarâ 26/72; el-Enbiyâ 21/15.

13 Meryem 19/91.

14 el-Ahzâb 33/4, 5.

15 et-Tevbe 9/103; Meryem 19/3; el-Enfâl 8/9; el-Mâide 5/35; el-En‘âm 6/43; Âl-i İmrân 3/36.

16 ez-Zâriyât 51/56.

17 el-Furkân 25/77.

18 Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/233.

19 Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, thk. Komisyon, (Beyrut: Dâru’t-Ta‘sil, 1437/2016), “Eb-vâbü’d-da‘avât”, 2, (No. 3688).

20 Mahmûd b. Ömer b. Muhammedez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ‘iki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te‘vîl*, thk. Muhammed Abdusselâm Şâhin, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427/2006), 4/170.

21 Surelerin Mekkî ve Medenî oluşlarıyla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan liste dikkate alınacaktır: Konuyla ilgili bkz. <https://www.kuranmeali.com/Siralama.php?sira=nuzulsirasi>, (Erişim: 12 Aralık 2023).

22 el-Fâtiha 1/6.

23 el-İsrâ 17/80; benzer ayetler için bkz. el-Bakara 2/58; el-A‘râf 7/161.

24 eş-Şuarâ 26/117, 118, 119; el-Kamer 54/10; Yûnus 10/85-86; İbrâhîm 14/15.

25 el-A‘râf 7/23, 151, 155, 156; el-Mü‘minûn 23/39, 118; el-Kasas 28/16, 21-24; Sâd 38/24-25, 35; Nüh 71/26-27-28.

26 Sâd 38/35.

27 en-Neml 27/19.

28 el-A‘râf 7/89.

29 el-A‘raf 7/126.

30 el-A‘râf 7/156.

31 Tâhâ 20/25-36.

getirecek eş ve çocuk,³² yardımcı/halef,³³ hikmet, iyiler arasına katılma, sonra gelecekler içinde iyilikle anılma, babanın bağışlanması,³⁴ iyi bir evlat,³⁵ şehrin güvenli olması, çocuklarının putlara tapmaması, Allah'ın yabancı insanların gönüllerini ailesine meylettirmesi ve onlara rızık vermesi, kendisinin ve soyundan gelenlerin namaza devam etmeleri,³⁶ toplumun işlediği günahların vebalinden kurtarılma,³⁷ günahkâr olan topluluğa karşı Allah'tan yardım isteme,³⁸ Müslüman olarak ölmek ve salih kulların arasına katılmak³⁹. Yukarıda zikredilen istekler dışında Mekki surelerde Medeni surelere nazaran sığınma dualarına daha fazla yer verildiği ve bunların çoğunlukla dünyevi kötülüklerden korunma amacına yönelik olduğu görülmektedir. Bu dualarda zinadan, haksızlıktan,⁴⁰ şeytanın kışkırtmalarından,⁴¹ taşla saldırıya uğramaktan,⁴² hesap gününe inanmayan kibirli kişinin,⁴³ tüm varlıkların, gecenin, düğümlere üfürenlerin, kıskanç kişinin,⁴⁴ insanların kalplerine vesvese veren insi ve cinni şeytanların şerrinden⁴⁵ Allah'a sığınılmıştır.

Medenî surelerde bulunan dua âyetleri incelendiğinde bu âyetlerde de dünyevî ve uhrevî taleplerin yer aldığı görülmektedir. Konuyla ilgili Medenî surelerde: yağmur,⁴⁶ yoldan çıkmış kavmiyle Allah'ın aralarında hükmetmeleri,⁴⁷ güvenli bir şehir, Allah'a ve ahiret gününe inanlara rızık,⁴⁸ inkar edenlere karşı sınama konusu yapılmama, bağışlanma,⁴⁹ Allah rızası için yapılan bir amelin kabulü, teslim olanlardan kılınma, soyundan teslim olacak bir nesil, ibadet usullerinin gösterilmesi, tövbe, soyundan Allah'ın ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir nesil çıkartılması,⁵⁰ temiz bir nesil,⁵¹ gökten bir sofranın indirilmesi,⁵² firavun ve zalimler topluluğundan kurtarılma,⁵³ hakka şahitlik edenlerle beraber olma,⁵⁴ sabır sebat ve inkarcı topluluğa karşı yardım,⁵⁵ bağışlanma, unutma veya yanılmadan dolayı cezalandırılmama, önceki toplumlara yüklenen ağır sorumlulukla yüklenmeme, kusurların örtülmesi,⁵⁶ savaşta yardım,⁵⁷ doğru yola ulaştıktan sonra kalplerin saptırılmaması, Allah tarafından bir rahmet,⁵⁸ günahların bağışlanması,⁵⁹ Allah'ın Hz. Meryem'i ve soyunu şeytanın şerrinden koruması,⁶⁰ Peygamberle birlikte şahitlerden yazılma,⁶¹ bağışlanma, sebatı artırma ve kafirlere karşı yardım,⁶² cehennem azabından koruma,⁶³

32 el-Furkân 25/74.

33 Meryem 19/5; el-Enbiyâ' 21/89.

34 eş-Şuarâ 26/83-87.

35 es-Sâffat 37/100-101.

36 İbrâhim 41/35-41.

37 eş-Şuarâ 26/169-170.

38 el-Ankebût 29/30; el-Enbiyâ' 21/112.

39 Yûsuf 12/101.

40 Yûsuf 12/23, 79.

41 en-Nahl 16/98; el-Mü'minûn 23/97-98; Fussilet 41/36.

42 ed-Duhân 44/20.

43 el-Mü'min 40/27.

44 el-Felak 113/1-5.

45 en-Nas 114/1-6.

46 el-Bakara 2/60.

47 el-Mâide 5/25.

48 el-Bakara 2/126.

49 el-Mümtehine 60/4-5.

50 el-Bakara 2/127-129.

51 Âl-i İmrân 3/38-39-40-41.

52 el-Mâide 5/114-115.

53 et-ahrîm 66/11.

54 el-Mâide 5/83-84.

55 el-Bakara 2/250-251.

56 el-Bakara 2/285-286.

57 el-Enfâl 8/9-10.

58 Âl-i İmrân 3/8.

59 Âl-i İmrân 3/16-17.

60 Âl-i İmrân 3/35-36.

61 Âl-i İmrân 3/53.

62 Âl-i İmrân 3/146-147.

63 Âl-i İmrân 3/191.

bağışlanma ve iyilerle beraber ölme,⁶⁴ peygamber aracılığıyla vaad edilenin verilmesi,⁶⁵ zulme uğrayan topluluğun kurtarıcı talebi,⁶⁶ kendilerinin ve öncekilerin bağışlanması talebi, kalbimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce bırakma⁶⁷ gibi konulara değinilmiştir.

Kur'ân'da yer alan dua âyetlerinin dışında Hz. Peygamber'in de gündelik hayatta duaya büyük bir önem verdiği görülmektedir. Nitekim bir rivayete göre duayı ibadet olarak başka bir rivayette ise duayı ibadetin özü olarak tanımlayan⁶⁸ Hz. Peygamber, ettiği dualarla sahabeye örnek teşkil ettiği gibi duayla ilgili pek çok tavsiyede de bulunmuştur. Örneğin sahabilere daha çok, namazda secde halinde iken dua etmeleri tavsiyesinde bulunurken, en faziletli duanında Allah'a hamd etmek olduğunu belirtmiştir.⁶⁹ Hz. Peygamber ayrıca sahabilere duayla ilgili olarak dualarında ısrarcı olmalarını fakat duanın sonucu için acele etmemeleri⁷⁰ konusunda uyarırken, yüksek sesle ve kafiyeli bir şekilde dua etmemeleri noktasında da uyarılarda bulunmuştur.⁷¹ Kaynaklarda ayrıca Hz. Peygamber'in namazda, namazdan sonra, uyumadan önce, gece veya sabah uykudan uyanınca ve tuvalete girmeden önce bazı özel dualar okuduğu nakledilmektedir.⁷² Hz. Peygamber hayatının her anında Allah'ı zikretmek için duayı bir vesile kılmıştır. Nitekim Hz. Aişe'den konuyla ilgili nakledilen "Allah'ın Resûlü Allah'ı her an anmaktaydı"⁷³ rivayeti de bu görüşü desteklemektedir.

Kur'ân'da duayla ilgili pek çok ayetin bulunmasına ve duanın Hz. Peygamber'in hayatında önemli bir yere sahip olmasına karşın İslam âlimlerini duayla ilgili eserler yazmaya sevk eden birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir. Zira İslam toplumunda siyasi, sosyal, ekonomik ve dini alanlarda yaşanan değişimler dua edebiyatının ortaya çıkmasında rol oynayan önemli faktörlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın bundan sonraki bölümünde dua edebiyatını ortaya çıkaran teolojik, sosyo-politik, psikolojik, istek, kültürel etkileşim ve dinî yozlaşma faktörleri ele alınıp incelenecektir.

2. İslam Geleneğinde Dua Edebiyatını Ortaya Çıkaran Faktörler

2.1. Teolojik Faktörler

Hz. Muhammed (s.a.v), kendisine indirilen ilahi vahyin rehberliğinde peygamber olarak gönderildiği topluma tevhit, adalet, merhamet ve doğruluk gibi İslam'ın temel öğretilerini öğretip Kur'ân-ı Kerim'in temel değerleri ile örtüşmeyen inanç biçimlerini ya kaldırmış yahut ıslah etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe İslam'ın bu ilkelerini yeryüzünün farklı coğrafyalarında bulunan toplumlara ulaştırmak amacıyla fetih hareketleri gerçekleştirmiştir. İslam, fetih hareketleri neticesinde Arap Yarımadasının dışına taşınıp geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Fetih hareketlerinin beraberinde getirdiği kültürel etkileşim neticesinde Müslümanlar karşılaştıkları kültürlerden siyasi, dinî, askeri ve bilimsel bazı unsurları bünyelerine dâhil etmişlerdir. Farklı kültürlerle yaşanan etkileşimin yanı sıra Müslümanlar söz konusu dönemde kendi aralarında dinî, siyasi, hukuki ve ekonomik bazı sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunlar inanca dair bazı meseleleri de beraberinde getirmiştir. Tanrı tasavvuru ile de bağlantılı olarak duanın dindeki yeri, dua kader meselesi, kader, küfür ve iman-amel gibi konularda pek çok teolojik tartışma yaşanmış ve İslâm âlimleri teolojik meseleleri ele alan eserler kaleme almışlardır.

Dua konusunda telif edilen eserlerde duanın mahiyeti, dua-kader ilişkisi, duanın dindeki yeri ve duanın faydası gibi pek çok konu ele alınıp işlenmiştir. Dua konusunda yazılan eserlerin yazımında pek çok âmilin yanında teolojik unsurların da etkisi bulunmaktadır. Konu bağlamında Hattâbî'nin (ö. 388/998)⁷⁴ *Kitâbü Şe'ni'd-du'a* adlı eserinin

64 Âl-i İmrân 3/193.

65 Âl-i İmrân 3/194.

66 en-Nisâ 4/75-76.

67 el-Haşr 59/10.

68 et-Tirmizî, "Ebvâbü'd-da'avât", 2, (No. 3688, 3689).

69 Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahih*, (Beyrut: Dâru't-Ta'sil, 1435/2014), "Salât", 472, (2/223); Ebü Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as, *es-Sünen*, thk. Ebü Turâb Adil b. Muhammed vd. (Beyrut: Dâru't-Ta'sil, 1436/2015), "Salât", 143 (867); Tirmizî, "Ebvâbü'd-da'avât", 9, (No. 3701).

70 Buhârî, "Dua", 20 (No. 6346, 6347); 21 (6348).

71 Buhârî, "Dua", 49 (No. 6392); 19 (No. 6345).

72 Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, (Beyrut: Dâru't-Ta'sil, 1433/2012), "Dua", 16 (No. 6334, 6335); 17 (No. 6337); 7 (No. 6320, 6321); 12 (No. 6328); 9 (No. 6324, 6325); 15 (No. 6331-6333); 14 (6330).

73 et-Tirmizî, "Ebvâbü'd-da'avât", 9, (No. 3702).

74 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Muham-

mukaddime bölümü incelendiğinde teolojik unsurların eserin yazımındaki etkisi açık şekilde anlaşılmaktadır. Dua ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı dönemde Hattâbî'nin kaleme aldığı *Kitâbü Şe'ni'd-du'â*'nın insanlar üzerindeki etkisini ve kabul düzeyini arttırmak amacıyla iki yöntemle başvurduğu görülmektedir. Bunlardan ilki eserin yazımında kendisinden önce yaşamış ve hadis ilminde otorite kabul edilen İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924) sahih kabul ettiği rivayetleri referans olarak kabul ettiğini belirtmesi ikincisi ise ehl-i hadis vurgusu yaparak eseri hadisler üzerine inşa etmesidir.⁷⁵

Hattâbî *Kitâbü Şe'ni'd-du'â*'nın mukaddime kısmında bir grup insanın kendisine gelerek dua ile ilgili bazı sorular sorduğunu ve bu sorulara cevap vermek için bahse konu olan eserini kaleme aldığını kaydetmektedir. Hattâbî kendisine sorulan soruları mukaddime de şu şekilde sıralamaktadır:

1. Duanın manası nedir?
2. Duanın faydası var mıdır?
3. Duanın dindeki yeri nedir?
4. Duanın ibadetteki yeri nedir?
5. Duanın itikaddaki hükmü nedir?
6. Dua eden kişinin duasında niyet etmesi gereken hususlar nelerdir?
7. Duada söylenecek ve söylenmeyecek sözler nelerdir?⁷⁶

Hattâbî'ye soru sormak için gelenlerin kimler olduğu ve sayıları hakkında eserde doğrudan bilgi bulunmamakla birlikte söz konusu kişilerin toplumun önde gelenleri ve sayıca fazla oldukları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan soru sormak için insanların Hattâbî'ye gelmesi, duanın mana ve mahiyeti konusunda toplumsal zeminde bazı tartışmaların yaşandığının göstergesidir. Dua konusunda Hattâbî'ye sorulan soruların içeriğine bakıldığında ise Müslümanların dua ile ilgili tartışmalarının teolojik hususlar barındırdığı görülmektedir. Hattâbî'nin, duayı kaygan bir zemine benzeten ve dua eden bireyin çok dikkatli olması gerektiğini vurgulayan ifadeleri, dua konusunda yaşanan tartışmaların teolojik boyutunu gözler önüne sermesinin yanı sıra müellifin dua ile ilgili hassasiyetini de yansıtmaktadır.⁷⁷

Hattâbî'yi *Kitâbü Şe'ni'd-du'â*'yı yazmaya sevk eden bir diğer teolojik faktörün duanın hayatta bazı şeyleri değiştirmeye gücünün yetip yetmediği tartışmasının olduğu düşünülmektedir. Konuya dair Hattâbî, insanların dua ile talep edilen isteklerin gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda üç farklı görüşe sahip olduklarını belirttikten sonra bu görüşler hakkında kısaca bilgi vermektedir. Buna göre bazı insanlar, kişinin yaşayacaklarının kaza ve kaderle belirlendiğini dolayısıyla dua etmenin bireye hiçbir fayda sağlamayacağını iddia etmektedir.⁷⁸ Diğer taraftan ikinci grup, dua konusunu kaza ve kader ile ilişkilendirmekle birlikte duanın kader üzerinde olumsuz olayları durdurabilme gücüne sahip olduğunu dolayısıyla duanın gerekliliğini savunmaktadır. Konuya dair son görüş ise kulun dua etmesinin zorunlu olduğunu ancak dualarının kabulü için isteklerin kaza ve kader ile paralellik arz etmesi gerektiği yönündedir. Hattâbî dua ile ilgili yukarıda verilen görüşleri belirttikten sonra birinci görüşe sahip olan kişilerin iddiasının Kur'ân'da yer alan dua ayetleriyle çelişmesi nedeniyle fâsid olduğunu ve duayı kabul etmeyen kişilerin aslında Kur'ân'ı inkâr ettiklerini ileri sürmektedir.⁷⁹ Hattâbî'nin verdiği bilgiler ve *Kitâbü Şe'ni'd-du'â* adlı eserde nakledilen rivayet ışığında müellifin dua ile halku'l-Kur'ân tartışması arasında bağ kurduğu anlaşılmaktadır. Hattâbî, dua edilmeyecek ifadeleri kaydederken "*Ey Yâsîn'in Rabbi*", "*Ey Tâhâ'nın Rabbi*" gibi ifadelerle dua edilmemesi gerektiğini belirtmekte ve şu rivayeti aktarmaktadır; Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) Kâbe'de birinin "*Ey Kur'ân'ın Rabbi*" diyerek dua ettiğini işitmiş ve o kişiye: "*Sus! Muhakkak ki Kur'ân'ın Rabbi yoktur. Çünkü ilahlaştırılan bütün varlıklar yaratılmıştır.*" diyerek yapılan duaya itiraz etmiştir.⁸⁰

Hattâbî'nin yanı sıra Ebû Bekr Muhammed b. velîd et-Turtûşî'nin (ö. 520/1126) *ed-Du'â'ü'l-Me'sûr ve âdâbüh* isimli eserinin yazımında da teolojik unsurların etkili olduğu görülmektedir. Zira Turtûşî eserinde Kaderiyye mez-

med Na'im el-'Arkesûsî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 17/23-28.

75 Ebû Süleymân el-Hattâbî el-Büstî, *Şe'ni'd-du'â*, thk. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk, (Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-'Arabiyye, 1412/1992), 2.

76 el-Hattâbî *Şe'ni'd-du'â*, 2.

77 el-Hattâbî, *Şe'ni'd-du'â*, 3.

78 Duayı gereksiz görenlerin delilleri ve bu delillere verilen cevaplar hakkında bkz. Fahreddîn er-Râzî, *Şerhu esmâillâhi'l-hüsnâ*, thk. Tâhâ Abdurra'ûf Sa'd, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1437-2016), 81-85; İbn Kayyim, *ed-Dâ' ve'd-devâ*, thk. Muhammed Ecmel el-İdlâhî, (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1429), 26-35.

79 el-Hattâbî el-Büstî, *Şe'ni'd-du'â*, 6-9.

80 el-Hattâbî el-Büstî, *Şe'ni'd-du'â*, 17.

hebi âlimlerinin istek için yapılan duaları reddettiğini ve dua sözcüğünü özellikle ibadet anlamında yorumladıklarını belirtmektedir. Turtûşî, Kaderiyye mezhebi âlimlerinin böyle bir yorumda bulunmalarının Kur'ân'ın naslarını kabul etmeyip şefaati reddetmelerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra Turtûşî, Kaderiyye mezhebine mensup olan âlimlerin istek dualarını Allah'ın adaleti bağlamında ele alıp değerlendirdiklerini belirtmektedir. Dua eden iki kişiden birinin duasının kabul edilip diğerinin duasının kabul edilmemesinin Allah'ın adaletine aykırı olduğunu ileri süren Kaderiyye âlimlerine göre böyle bir dua tasavvuru doğru değildir.⁸¹

Görüldüğü üzere duanın mana ve mahiyeti, duanın dindeki yeri, dua-kader ilişkisi, halkı'l-Kur'ân ve dua-Allah'ın adaleti gibi konularda Müslümanlar arasında yaşanan tartışmalar, dua konusunun teolojik açıdan ele alınarak İslâm âlimleri tarafından duaya dair eserler yazılmasını etkileyen önemli faktörlerden biridir.

2.2. Sosyo-Politik Faktörler

Tarih boyunca meydana gelen beşerî ve doğal olaylar gerçekleştikleri dönemin dinî, politik, ekonomik, sosyolojik, askeri ve kültürel yapılarını derinden etkileyip şekillenmelerinde son derece etkili olmuştur. Başta savaşlar olmak üzere göç, salgın hastalık, kıtlık, sel, deprem ve yangın gibi olaylar mezkûr yapıları etkilemelerinin yanında gerçekleştikleri dönemde kaleme alınan eserlerin konu ve muhtevalarının belirlemesinde de etkin rol oynamışlardır. Bunun yanında umutsuzluğa kapılan insanların yaşadıkları çaresizliğin etkisiyle İslamiyet ile uyuşmayan uygulamalara yönelmeleri de bazı eserlerin telif edilmesinin doğrudan sebebinin teşkil etmiştir. Örneğin İslam dünyası üzerinde Moğol ve Haçlı saldırılarının yoğunlaştığı, salgın hastalık ve göçlerin yaşandığı, toplumda korku atmosferinin oluştuğu hicri yedinci yüzyılda düşmanla savaşmak yerine insanların bir kısmı mabetlere sığınıp dua ederken bir kısmı ise kabirlere gidip dua ederek orada medfûn bulunanlardan medet ummuşlardır.⁸² Zamanla kitlesel harekete dönüştüğü anlaşılan kabir ziyaretleri şiirlere de konu olmuş şairler yazdıkları şiirlerle insanları kabir ziyareti konusunda teşvik etmiştir. Söz konusu dönemde yazılan bir şiirde geçen; “*Ey Tatarlardan korkanlar! Ebû Ömer'in kabrine sığın*” ve “*Ebû Ömer'in kabrine sığın ki sizi (başınıza gelen) zarardan kurtarsın*” ifadeleri ölümlerden yardım beklentisini ortaya koymasından güzel bir örnek oluşturmaktadır.⁸³ Neticede toplumda kabirleri ziyaret edip namaz kıldıktan sonra dua ritüelleri gerçekleştirmenin son derece yaygın bir uygulama haline geldiği görülmektedir.⁸⁴

Moğol ve Haçlı tehlikesinin yaşandığı dönemde tehlikeyi dua ile bertaraf etme çabasında olan Müslümanları pasifize eden bir diğer gelişme ise bazı kişilerin düşmana karşı savaşmamayı dini bir vacibe olarak yorumlamasıdır. Zira İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Müslümanları Moğollara karşı cihada teşvik ettiği sırada bir şeyhin kendisine gelip: “*Allah'la mı savaşayım*” dediğini ve kendisinin şeyhe hitaben Moğolların Allah'ın yaratmış olduğu en zararlı varlıklar olduğunu, onların dinden çıktığını dolayısıyla Allah olmalarının mümkün olmadığı şeklinde bir cevap verdiğini aktarmaktadır.⁸⁵ İbn Teymiyye'ye sorulan sorudan hareketle dönemin toplumunda bu görüşü benimsemiş olan kişilerin sahip oldukları Tanrı tasavvurundan dolayı Moğollarla savaşmaya karşı çıktıkları anlaşılmaktadır.

Bu dönemde İslam âlimleri bir yandan insanları savaşa teşvik etmek için cihatla ilgili eserler kaleme alıp Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hayatından örnekler getirirken diğer taraftan yazdıkları eserlerle halkı dua konusunda bilinçlendirip İslam ile uyuşmayan ritüellerin önüne geçmeye çalışmışlardır.⁸⁶ Örneğin söz konusu dönemde yazılan eserlerden biri olan Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Ezkâr*'ı incelendiğinde eserin İslam ile uyuşmayan konularda halkı bilgilendirmenin yanında toplumda var olan korku ve kaos ortamına karşı manevi destek sağlamak ve toplumsal direnci artırma hedefi taşıdığı görülmektedir. Diğer taraftan Nevevî'nin verdiği bilgilerden dua konusunda yazılan eserlerin yöntemine bağlı olarak bazı sıkıntılar yaşandığı ve bu sıkıntıların okuyucuyu dua ile ilgili eserden uzaklaştırdığı

81 Ebû Bekr Muhammed b. velîd et-Turtûşî, *ed-Du'â'ü'l-me'sûr ve âdâbiüh*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 10.

82 Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *el-İstiğâse fî'r-reddi 'ale'l-bekrî*, thk. Abdullah b. Düceyn, (Riyâd, Mektebetü Dâri Minhâc, 1426/2005), 351; Ebû'l-Fida' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, (Cîze: Dâru Hicr, 1417/1997), 17/63, 361-364; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012), 10/333-363.

83 İbn Teymiyye, *el-İstiğâse*, 412-413.

84 İbn Teymiyye, *el-İstiğâse*, 304-305.

85 İbn Teymiyye, *el-İstiğâse*, 171.

86 Ömer Faruk Akpınar, “İslam Edebiyatından Kitâbü'l-Cihâd'ların Muhteva Gelişimi”, *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu*, ed. Yılmaz Daşcıoğlu, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2016), 2/263-266; savaşların dönemin edebiyatına etkisi hakkında bkz. Hürdünya Şahan, “II. Dünya Savaşı'nın Türk Dünyasına Yansıması”, *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu*, ed. Yılmaz Daşcıoğlu, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2016), 1/381-398; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed İbn Abdilhâdî, *el-'Ukûd-dü'd-dürriyye*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1444/2019)

anlaşılmaktadır. Nitekim Nevevî, eserin mukaddimesinde konuyla alakalı olarak kendisinden önceki dönemlerde dua ile ilgili eserlerde rivayetlerin isnatlarıyla birlikte sık sık tekrar edilerek aktarılmasının okuyucuyu sıktığını ve bu tür eserlere olan rağbeti azalttığı bilgisine yer vermektedir. *el-Ezkâr*'ı başta öğrenciler olmak üzere toplumun her kesimine hitaben yazdığını kaydeden Nevevî, naklettiği rivayetlerin isnatlarına değil sıhhatine yöneldiğini ve Müslümanların kendilerine aktarılan rivayetlerin sıhhatini bilmek zorunda olduğunu önemle vurgulamaktadır.⁸⁷ Nevevî'nin toplumun tamamına yönelik bir eser kaleme alması ve rivayetlerin sıhhatine vurgu yapması dönemin şartlarını ortaya koyması bakımından önemli ipuçları barındırmaktadır. Zira İslam dünyasının yoğun baskı ve saldırı altında olduğu dönemde ortaya çıkan dini gruplar halkı Kur'ân ve sünnetten uzaklaştırırken İslam âlimleri halkı tekrar Kur'ân ve sünnete yöneltme gayreti içinde olmuşlar ve bu yönde eserler kaleme almışlardır.

Nevevî'den sonraki dönemde yaşamış olan İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) dua ile ilgili eserlerinde yaşadığı dönemde toplumdaki dua algısıyla ilgili verdiği ve İslam'ın temel ilkeleri ile örtüşmeyen bilgiler ise şaşırtıcı niteliktedir. Nitekim İbn Kayyim'in konuyla ilgili aktardığı örneklerden biri şu şekildedir: İbn Kayyim karşılaştığı ve fıkıh âlimi olduğunu iddia eden birinin kendisine “*Ben istediğim her türlü fiili yaptıktan sonra yüz defa 'Allah'a hamd edip O'nu her türlü eksiklikten tenzih ederim.' şeklindeki duayı okuyarak işlediğim bütün günahlardan arınmış olurum.*” demiş ve bu görüşüne: “*Her kim günde yüz defa Allah'a hamd edip her türlü eksiklikten tenzih ederse günahları deniz köpükleri kadar olsa bile silinir.*” hadisini delil olarak getirmiştir. İbn Kayyim'in zikrettiği bir diğer örnek ise Mekkeli bir kişinin kendisine gelerek: “*Bizden biri dilediği günahı işledikten sonra bağışlanmak amacıyla gusül abdesti alıp bir hafta boyunca Kâbe'yi tavaf ettiğinde tüm günahları bağışlanır.*” dediği şekildedir. İbn Kayyim ayrıca bazı insanların: “*Allah'ın merhameti karşısında kulun günahlardan uzak durmasının cehalet olduğunu*” ve “*kulun günah işlemeyi terk etmesi aslında Allah'ın bağışlama sıfatını küçük gördüğü anlamına geldiğini*” ifade ettiğini belirtmektedir.⁸⁸ İbn Kayyim insanların bu şekilde dua tasavvuruna sahip olmalarının yedi sebepten kaynaklandığını belirttikten sonra bunları şu şekilde sıralamaktadır:

1. İnsanların sahip olduğu dua algısı cebir teorisi ile dua konusu arasında ilişki kurulmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre kul işlediği fiillerde özgür bir iradeye sahip değildir ve iyi veya kötü her türlü eylem aslında Allah tarafından kula yaptırılmaktadır.

2. İslâm toplumunun bir kısmında var olan “imân sadece tasdiktir dolayısıyla amel imânın bir parçası değildir” şeklindeki mürcie düşüncesi.

3. Toplumda günahkâr kulun fâkir, âlim ve salih insanlarla beraber zaman geçirdiğinde günahlarının bağışlanabileceği düşüncesinin varlığı. Bu düşünceye göre günahkâr olan birey fakir, âlim veya salih kişilerle vakit geçirdiğinde veyahut onların kabirlerini ziyaret ettiklerinde bu kişiler günahkâr kişi için şefaatçi olacaktır.

4. Bazı kişilerin vefat etmiş ve Allah katında yüce makama sahip olduğuna inandıkları yakın akrabalarının ahirette kendilerine şefaatçi olacaklarına dair inançları.

5. Allah'ın merhamet sıfatı ile bağışlanma duaları arasında bir bağ kurulması ve işlenen her günahın sonra Allah'a edilecek dua ile günahın bağışlanacağına inanılması.

6. Kur'ân ve sünnette Allah'ın merhameti ile ilgili yer alan ifadelerin bağlamından kopartılıp bağışlanma ile dua arasında zorlama bazı çıkarımlarda bulunulması.

7. Arefe ve aşure gibi kutsal olduğuna inanılan günlerde tutulan oruçlar ve bu günlerde yapılacak bağışlanma duaları vasıtasıyla yıl boyunca işlenen günahların bağışlanacağına olan inanç.⁸⁹

Nevevî ve İbn Kayyim örneği dışında duaya dair eser telif eden Ebû Bekir et-Turtûşî (ö. 520/1126), Abdülgafûr b. Abdillâh b. Muhammed en-Nefzî el-Maliki (ö. 539/1144), Ebû Muhammed Abdulğani el-Makdisi (ö. 600/1203), Münzirî (ö. 656/1258), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hümâm (ö. 745/1344), Ahmed b. Harb (ö. 741/1340), Takıyyüddin İbnü'l-İmâm (ö. 745/1344), Ebû Muhammed Abdullah b. Es'ad el-Yemenî (ö. 768/1367) gibi âlimlerin eserleri incelendiğinde, dönemin sosyo-politik olayları neticesinde toplumda duaya ilişkin mevcut yanlış uygulamaları düzeltmek için duaya dair ayet ve hadislerin ele alınıp şerh edildiği, dua ederken dikkat edilmesi gereken hususların ele alındığı, duanın fazileti ve kabul edilme şartlarına dair Müslümanlara rehberlik etmeye çalıştığı görülmektedir.

87 Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Yûsuf Ali Bîdîvî, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1426/2006), 35-37.

88 Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Cevâbu'l-kâfi*, thk. Sâlih Ahmed eş-Şâmî, (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1432/2011), 22; a.mlf., *ed-Dâ' ve'd-devâ'*, 36-38.

89 İbn Kayyim, *ed-Dâ' ve'd-devâ'*, 38-46.

2.3. Psikolojik Faktörler

Toplumsal bir varlık olan birey gündelik hayatın akışı içerisinde pek çok zorlukla karşılaşabilmektedir. Karşılaştığı zorlukların bir kısmını bireysel çabalar sonucu gideren kişi bazı zorluklar karşısında ise aciz kalabilmektedir. Bu zorluklar karşısında birey, yaratılışı gereği Allah'a yönelip sıkıntılarının giderilmesi için dua etmektedir. Bireyin sıkıntılı döneminde ettiği dualar yaşadığı sıkıntılar karşısında bireye manevi destek olmasının yanında söz konusu sıkıntıların çözümüne yönelik bir çabadır aynı zamanda. Nitekim duanın manevi gücü üzerine hastalar arasında yapılan bazı araştırmalar, hasta olan bireylerin sağlıklarına kavuşmak amacıyla dua etmelerinin iyileşme sürecinde pozitif etkileri olduğunu ortaya koymuştur.⁹⁰ Hastalık gibi bireysel olayların dışında toplumun genelini etkileyen siyasi, askeri ve ekonomik alanlardaki olumsuz gelişmeler de bireyler üzerinde etkili olabilmektedir. İnsanların stres, korku, hüzn gibi farklı duygular yaşamasına sebep olan bu olaylar aynı zamanda kişiyi maddi açıdan da olumsuz etkileyebilmektedir. Çeşitli sıkıntılara maruz kalan insanlar bu zorlu dönemlerinde dünyevi çözüm arayışlarının yanında dua ederek Allah'tan gelebilecek bir çözümle kendilerine manevi destek sağlamış olurlar. Diğer taraftan bazı tarihi şahsiyetler dahil olmak üzere zulme maruz kalan kişilerin Alî b. Hüseyin b. Alî (Zeynelabidin) (ö. 94/712) örneğinde olduğu gibi durumlarını telif ettikleri dua kitaplarına yansıttıkları görülmektedir.⁹¹

Alî b. Hüseyin'in dua ile ilgili kaleme aldığı *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye* adlı eserinde yer alan dua metinleri incelendiğinde ibadet, itikat, siyaset ve kelâm gibi çok farklı türlerde dua metinlerinin yanında eserin telifinde etkili olduğu anlaşılan yakarış niteliğindeki metinlere çokça yer verildiği görülmektedir.⁹² Nitekim eserde geçen "*Pek çok düşmanım, düşmanlık kılıcını bana karşı çekti; hançerini bana karşı bileidi; keskin tarafını bana karşı inceltti; öldürücü zehirlerini bana karşı sulandırdı; hedeften sapmayan oklarını bana doğrulttu; sürekli beni gözetledi; bana işkence etmek, acı çektirmek istedi.*" ifadeleri söz konusu durumu net olarak yansıtmaktadır.⁹³ Yine kitapta yer alan "*Allah'ım! Muhammed ve âline salât et, bizi dönemin musibetlerine, şeytanın tuzaklarına ve sultanın saldırılarına karşı koru.*"⁹⁴ gibi ifadelerden Alî b. Hüseyin için duanın manevi bir güç kaynağı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca duanın son kısmında geçen "*sultanın saldırılarından koru*" ve duanın devamında yer alan "*Düşmanın elinde bulunan yönetimi bize geri ver.*"⁹⁵ ifadeleri ile yine eserde geçen "*Pek çok düşmanım, düşmanlık kılıcını bana karşı çekti; hançerini bana karşı bileidi; keskin tarafını bana karşı inceltti; öldürücü zehirlerini bana karşı sulandırdı; hedeften sapmayan oklarını bana doğrulttu; sürekli beni gözetledi; bana işkence etmek, acı çektirmek istedi.*"⁹⁶ ifadeleri, İbn Hüseyin özelinde Emevî-Hâşimî mücadelesine de ışık tutmaktadır. Söz konusu ifadelerden İbn Hüseyin'in dönemin yöneticilerinden kendisine yönelik gelebilecek müdahalelere karşı Allah'a sığındığı ve yardım talep ettiği görülmektedir. *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*'yi şerh eden M. Cevâd Muğniye'nin (ö. 1979) dua ile ilgili olarak dönemin Emevî yöneticilerini kastetme ihtimalinin yüksek olduğunu beyan etmesi de bu görüşü desteklemektedir.⁹⁷ Bunun yanı sıra İbn Hüseyin'in, *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*'de yer verdiği "*Haksızlığa Uğradığı veya Zalimlerden Hoşlanmadığı Bir Davranış Gördüğü Zaman Okuduğu Dua*"⁹⁸ bâb başlığı altında dönemin yöneticilerinin aleyhine dualar etmesi de Emevî-Hâşimî rekabetinin ulaştığı boyutu gözler önüne sermesi bakımından mühimdir. M. Cevâd Muğniye, Alî b. Hüseyin'in bu başlık altında zikrettiği duayı şerh ederken İbn Hüseyin'in bu dua ile babası Hüseyin b. Alî'nin katillerini

90 Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yüccetürk, (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1977), 37-38; Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 102.

91 Alî b. Hüseyin'in hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Seyyid Muhsin el-Emîn, *A'yanu 'ş-ş'i'a*, thk. Hasan el-Emîn, (Beyrut: Dârü't-Teâ'rif li'l-Matbûa'at, 1986), 629-635; ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/386-400; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab fî ahbâri men zehab*, thk. Abdulkadir el-Arnâvût, Mahmûd el-Arnâvût, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 1/374; Ahmed b. Ebi Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mihnâ, (Beyrut: Şirketü'l-'Alâmî, 2010), 2/229; Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelâbidîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 2013), 44/365; Alî Sâmî en-Neşşâr *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye* isimli eserin büyük bir kısmının Şiîler tarafından uydurulduğunu belirtmektedir. Söz konusu eserlerin müellife aidiyeti bu çalışmanın amaçları arasında bulunmadığından sadece ilgili kaynaklar referans olarak gösterilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, 2/111.

92 Alî b. Hüseyin, *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*, nşr. Muhammed Bâkır es-Sadr, (Beyrut: Müssetü'l-'Alemlî, ts.), 33-50.

93 İbn Hüseyin, *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*, 238-239.

94 İbn Hüseyin, *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*, 52; Duanın şerhi için bkz. Muhammed Bâkır, *Levâmi'ü'l-envâri'l-arşîyye fî Şerhi Sahîfeti's-Seccâdiyye*, thk. Mecîd Hâdî Zâde, (İsfahân: Merkezü'l-Buhûsî'l-Kümbüyüturiyye, 1391), 2/271-272.

95 es-Seyyid Muhammed eş-Şirâzî, *Şerhü's-sahîfeti's-Seccâdiyye*, (Necf: Matba'atu'n-Nü'mân, 1387/1967), 59; Alî Şeriatî, *Dua*, çev. Derya Örs, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2018), 71; krş. M. Mansur Hashemi, *İslami Entelektüalizm*, çev. Abuzer Dişkaya, (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 75.

96 İbn Hüseyin, *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*, 238-239.

97 Muhammed Cevâd Muğniye, *fî Zilâli's-sahîfeti's-Seccâdiyye*, thk. Sâmî el-Ğureyrî, (Müessetü Dâri'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1428/2007), 628.

98 İbn Hüseyin, *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*, 77-79.

kastetmiş olma ihtimalini vurgulamaktadır.⁹⁹ Zikredilen duaların içeriği incelendiğinde Ali b. Hüseyin'in, babası Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Emevîler tarafından öldürülmesinin ve kendisinin savaşa katılmaması nedeniyle öldürülme-ten son anda kurtulmasının psikolojisi üzerindeki etkilerinin eserindeki duaların bir kısmına yansıdığı görülmektedir. Bütün bunlara ek olarak Ali Şerati'nin *Dua* adlı eserinde *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*'deki dualarla ilgili:

“...Özellikle dördüncü İmam zamanından itibaren, Şiî önderlik zahîrî bakımdan tamamen bir şiddete ve sıkıntıya maruz kalır; halkın durumuna ve kaderine zulüm tümüyle egemen olur. Hiçbir cihat ve mücadele imkânı yoktur. İmam Hüseyin'in kendi zamanındaki durumu ve egemen güçlere karşı yükselttiği itiraz feryadı, son devrim ve son güç seferberliği yok olmuş, hepsi katliama uğramıştır. O devrimden sadece bir genç kalmıştır. Bu, Şia'nın dördüncü imamıdır. Bu işi devam ettirmek için hiçbir askerî mücadele, hiçbir siyasal çaba umudu ve imkânı kalmamıştır.”¹⁰⁰ şeklinde çıkarımlara yer vermesi gerek Ali b. Hüseyin'in içinde bulunduğu ruh halinin gerekse Emevî yöneticilerinin toplumda oluşturduğu korku atmosferinin *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*'nin şekillenmesindeki etkisini net olarak ortaya koymaktadır.

2.4. İstek Faktörü

İslam âlimlerinin eserler ortaya koymasında etkili olan hususlardan biri de dönemin önde gelenlerinin ve yöneticilerin kendilerinden sahih hadislerle ilgili eser yazmaları isteğinde bulunmalarıdır. Örneğin Buhârî (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserini, hocası İshâk b. Rahûye'nin (ö. 238/853) meclisinde otururken “*Keşke Hz. Peygamber'in sünnetine dair nakledilen rivayetleri muhtasar bir eserde cem' etseydiniz*” şeklinde bir talebin dile getirilmesinden hareketle telif ettiğini belirtmektedir.¹⁰¹ Konuyla ilgili bir diğer örnek Nesâî'nin (ö. 303/915) *el-Müctebâ* adlı eseri kaleme alış sürecinde yaşanmıştır. Nesâî *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserini Remle emirine sunmuş ve emirde eserde yer alan hadislerin tamamının sahih olup olmadığını sormuştur. Nesâî'nin bazı rivayetlerin zayıf olduğunu ifade etmesi üzerine emir, Nesâî'den sadece sahih hadisleri içeren bir eser yazmasını istemiş ve bunun üzerine Nesâî de illetli rivayetleri çıkararak yazdığı *el-Müctebâ*'yı Remle emirine takdim etmiştir.¹⁰²

Benzer bir durumun dua ile alakalı eserlerin telifinde de etkili olduğu görülmektedir. Örneğin Abbasi komutanlarından Bedr el-Hamâmî'nin (ö. 310/922), Nesâî'den Hz. Peygamber'in okuduğu duaları içeren bir eser yazmasını istemesi üzerine, Nesâî, *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adlı eserini telif edip kendisine sunmuş ve el-Hamâmî'de bu çalışmasından dolayı Nesâî'ye beş yüz dinar vermiştir.¹⁰³

Amelü'l-yevm ve'l-leyle incelendiğinde Nesâî'nin, Hz. Peygamber'in sabah vakti girdiğinde, namaza kalktığında, uyumadan önce, evde yılan gördüğünde, yılan ısırıldığında, korktuğunda, şimşek veya yıldırım çaktığında, göz değdiğinde, kişi evlendiğinde, hastalandığında¹⁰⁴ okuduğu dualar başta olmak üzere neredeyse gündelik hayatın tüm alanlarına temas eden üç yüz yirmi bir farklı konuda ettiği dualara yer verdiği görülmektedir.¹⁰⁵

Nesâî örneğinde olduğu gibi Beyhâkî (ö. 458/1066) de duaya ilişkin *Kitâbü'd-da'avâtü'l-kebîr* adlı eserini istek üzerine kaleme almıştır. Zira eserinin mukaddimesinde kardeş olarak nitelediği kişilerin kendisine gelerek dua ile ilgili bir eser yazmasını istediklerini belirtmektedir. Beyhâkî, eserinde Hz. Peygamber'in özel vakitlerde okuduğu veya sahabesine öğrettiği bilinen rivayetleri, ilim erbabı olduğu anlaşılan dostlarının özellikle talep etmesi üzerine senetleriyle birlikte yazmıştır. Yine Beyhâkî'nin mukaddime kısmında verdiği bilgilerden eserin yazımında dostlarının rivayetleri öğrenip ezberlemek, her türlü olay karşısında Allah'tan talepte bulunulması noktasında istifadesine başvurmak, sonrasında rivayetlerin ezberlenip kullanılmasını teşvik etmek, nakledilen rivayetlerin sıhhatini ve vaat edilen mükâfat derecelerini bilmek gibi isteklerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

99 Muğniyye, *fî Zilâli's-Sahîfeti's-Seccâdiyye*, 196.

100 Şeriatî, *Dua*, 71-72.

101 ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Sâlih es-Semer, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 12/401.

102 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 2/1006; Ebû Abdillâh Muhammed el-Mısri Emîr el-Kebîr, *Seddü'l-ereb min 'ulumi'l-İsnâd ve'l-edeb*, (Kâhire: Matba'atu Hicâzi, 1915), 56.

103 Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fî ashâbi'l-kâdi es-Sadeî*, thk. İbrâhim el-Ebyârî, (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1410/1989), 325.

104 Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, thk. Fârûk Hamâde, (Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 253-254; 504; 518; 537-539; 558; 560; 563; 576.

105 en-Nesâî, *'Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, 705-716.

106 Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *ed-Da'avâtü'l-kebîr*, thk. Bedr b. Abdullâh el-Bedr, (Kuveyt: Şirketu Ğirâs, 1429/2009), 1/64; Eser hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. veli Atmaca, *İmam Beyhakî ve Kitâbu'd-De'avâtü'l-Kebîr*'i, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2021).

2.5. Kültürel Etkileşim ve Dinî Yozlaşma Faktörü

Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanlar İslam'ın tevhit, adalet, barış, merhamet ve doğruluk gibi temel değerlerini farklı toplumlara ulaştırmak amacıyla fetih hareketlerine girişmiştir. Fetihlerin kaçınılmaz sonucu olarak ele geçirilen topraklardaki farklı etnik yapıdan insanlarla Müslümanlar arasında pek çok alanda etkileşim gerçekleşmiş ve bunun sonucunda bazı olumsuzluklar ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

Fetih hareketleri neticesinde İslam toplumu ile diğer toplumlar arasından yaşanan kültürel aktarımların yanı sıra fetihler neticesinde elde edilen ganimetler Müslümanların zenginleşmesine yol açmıştır. Elde edilen zenginlikle beraber Müslümanların ekonomik refah seviyeleri yükselmiş buna bağlı olarak toplumunun bazı kesimlerinde dini hassasiyet azalarak dünyevileşme artmıştır. Durumun farkında olan İslâm âlimleri İslâm toplumunun dünyevileşme tehlikesine karşı pek çok eser kaleme alıp uyarılarda bulunmuşlardır. Söz konusu eserler, dünyevileşmenin beraberinde getirdiği İslâmî yaşantıdan uzaklaşmaya karşı uyarı niteliği taşımasının yanında, dünyevileşme tehlikesine karşı dikkat çekici pek çok ifadeyi barındıran dua içermektedir. Nitekim Alî b. Hüseyin'in *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye* adlı eserinin bazı bölümlerinin dünyevileşmeye karşı okunan dualardan oluştuğu görülmektedir. Örneğin eserde geçen;

"Allah'ım! Hırsın kabarmasından, öfkenin sersemliğinden, hasedin galebesinden, sabrın zayıflığından, kanaatin azlığından, huyun kötülüğünden, şehvetin azmasından, bağınazlığın sultasından, nefsin tutkusuna uymaktan, hidayete karşı çıkmaktan, gaflet uykusundan, zorluklara düşmekten, batılı hakka yeğlemekten, günahlara ısrarla devam etmekten, günahı küçümsemekten, itaati büyük görmekten, zenginlerin övünmesinden, fakirleri hor görmekten, elimizin altındakilere kötü davranmaktan, bize iyilik yapanlara teşekkürü terk etmekten, zalime yardımcı olmaktan, mazlumu yalnız bırakmaktan, hakkımız olmayan bir şeyi istemekten ve bilgiyi gerektiren konularda bilgisiz konuşmaktan sana sığınırım." ve "İçimizin kötülüğünden, küçük günahı önemsememekten, Şeytan'ın bizi kuşatmasından, zamanın başımıza dert açmasından ve sultanın bizi ezmesinden sana sığınırız. Saçıp savurmaktan ve yetecek kadar rızkı bulamamaktan sana sığınırız."¹⁰⁸ şeklindeki, toplumda dini değerler konusunda oluşan sıkıntıya karşı hassasiyet oluşturma uğraşısı içerisinde olan ifadeler zikredilen yorumu destekler niteliktedir.¹⁰⁹

İslâm âlimlerini duaya dair eserler kaleme almaya sevk eden saiklerden biri de dindar bireylerin ibadet ederken özellikle kulağa hoş gelen kâfiyeli dua metinlerine rağmet göstermeleridir. Konuyla ilgili Taberânî (ö. 360/971) *ed-Du'â* adlı eserinin mukaddimesinde Hz. Peygamber'den aktarılan duaları bir araya getirdiğini belirttiikten sonra eserini kaleme alış sebebi olarak toplumda oluşan ve İslamla uyuşmayan iki temel etkenden bahsetmektedir. Bunlardan ilki Hz. Peygamber hoş görmediği halde pek çok kişinin duaları kâfiyeli şekilde okuması, ikinci ise bazı müstensihler tarafından telif edilen eserlerde yer alan duaların haftanın her gününe özel bir şekilde dağıtım uygulamasıdır.¹¹⁰ Taberânî'nin açıklamalarından hareketle hicri dördüncü yüzyılda duayla ilgili Kur'an ve sünnet kaynaklı olmayan bazı uygulamaların İslâm toplumunda yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Taberânî'nin yanı sıra Kâdî İyâz (ö. 544/1146) gibi âlimlerin de söz konusu sorunla ilgilendiği görülmektedir. Nitekim konuyla ilgili olarak İbnü'l-İmâm (ö. 745/1344), Kâdî İyâz'dan naklen Allah'ın Kur'an'da duanın nasıl yapılacağını mahlûkata bildirdiği gibi, Hz. Peygamber'in de bunu ümmetine öğrettiği şeklinde bir bilgi aktararak duanın İslâmî boyutunun sınırlarını çizmektedir. İbnü'l-İmâm, ayrıca Kâdî İyâz'dan Kur'an ve sahih sünnette yer alan dua metinleriyle bireye duanın nasıl olması gerektiğinin öğretildiğini ve Müslümanların bunlara uymasının yeterli olduğunu aktarmaktadır. Fakat âlimlerin bütün uyarılarına rağmen Müslümanların bunları yeterince dikkate almadığı ve dua konusunda yozlaşmanın önüne geçilemediği anlaşılmaktadır. Hatta bazı insanlar uydurdukları duaları Hz. Âdem, Hz. Yûnus ve Hz. Nûh gibi peygamberlerle Hz. Ebû Bekir gibi sahabilere isnad etmekten çekinmemişlerdir.¹¹¹

107 Kültürel etkileşim neticesinde yaşanan bazı olumsuz durumlar hakkında bkz. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn, (Kahire: Dârü'l-Misriyye, ts.), 4-7; Meccüddin İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Rıdvân Mâmû, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn 1432/2011), 50; İbn Teymiyye, *el-İstikâme*, (Beyrut: el-Mektebtü'l-'Asriyye, 1427/2006), 145-147.

108 Ali b. Hüseyin, *Sahîfe-i Seccâdiyye*, çev. Mir Seccad Karakuş, (İstanbul: Kevser Yayınları, 2013), 155-157.

109 Muhammed Bakır es-Sadr, Ali b. Hüseyin'in *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye* adlı eserine yazdığı mukaddime için bkz. İbn Hüseyin, *es-Sahîfetü's-Seccâdiyye*, 10-12.

110 Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Kitâbü'd-d-du'â*, thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1407/1987), 785.

111 Ebû'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Hümâm el-Mısırî, *Silâhu'l-mü'min fi'd-du'âi ve'z-zikrî*, thk. Muyiddin Dîb Mîsto, (Dımaşk: Dârü İbn Kesîr, 1414/1993), 26-27.

Sonuç

İnanan bireyin Allah ile iletişim kurmasında önemli bir unsur olan dua ibadeti, zaman içerisinde birçok faktörden etkilenmiş, İslam toplumunda Kur'an ve sünnet ile uyuşmayan yanlış bir dua tasavvuru ortaya çıkmıştır. Söz konusu süreçte Müslümanların dua algısını değiştiren pek çok hususun olduğu görülmektedir. Bu hususların başında mezhepsel ve itikadi tartışmalar, Müslümanların maruz kaldığı saldırılar, siyasi, ekonomik ve psikolojik sebepler ile dini yozlaşma gelmektedir.

Toplumda duaya dair oluşan yanlış algı ve uygulamaların düzeltilmesi için İslam âlimleri hicri birinci yüzyıldan itibaren duaya ilişkin eserler telif etmeye başlamıştır. Eserlerin kaleme alınmasında en önemli sebep ise zikredilen döneme kadar dua konusunda Müslümanları aydınlatacak eserlerin henüz yazılmamış olmasıdır. İslâm âlimleri, dua ile ilgili ayetleri ve Hz. Peygamber'in çeşitli konularda ettiği duaları derinlemesine inceleyerek duaya ilişkin Müslümanlara rehberlik edecek eserler ortaya koymuşlardır. Zikredilen eserlerde duayla ilgili hadis metinlerinin ağırlıklı olmasının yanında duanın manası, duanın faydasının olup olmadığı, duanın dindeki yeri ve kaderi etkileyip etkileyeceği gibi teolojik tartışmaların yanı sıra başta askeri ve siyasi olaylar neticesinde toplumda oluşan korku ve kaos ortamından kaynaklı doğru olmayan dua uygulamalarının da müelliflerce ele alındığı görülmektedir. Bu eserlerde Müslümanların dua konusunda İslâm dışı kaynaklardan aldıkları uygulamaların yanlışlığı Kur'an ve sünnet çerçesinde ortaya konulmuştur.

Kaynakça

- Akpınar, Ömer Faruk. “İslam Edebiyatından Kitâbü'l-Cihâd'ların Muhteva Gelişimi”. *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu*. ed. Yılmaz Daşcıoğlu, 2/255-283. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2016.
- Aktay, Yasin-vd. *Önce söz Vardı*. İstanbul: Vadi Yayınları, 4. Basım. 2020.
- Atmaca, veli. *İmam Beyhakî ve Kitâbu'd-De'avâti'l-Kebîr'i*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım. 2021.
- Bâkır, Muhammed. *Levâmi'ü'l-envâri'l-'arşîyye fî şerhi Sahîfeti's-Seccâdiyye*. thk. Mecîd Hâdî Zâde. 6 Cilt. İsfahân: Merkezü'l-Buhûsi'l-Kümbüyüturiyye, 3. Basım. 1391.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *ed-Da'avâti'l-kebîr*. thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr. 2 Cilt. Kuveyt: Şirketu Ğirâs, 1. Basım. 1429/2009.
- Bilen, Osman. *Çağdaş Yorumbilim Kuramları*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahih*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru't-Ta'sîl, 1. Basım, 1433/2012.
- Carrel, Alexis. *Dua*. çev. M. Alper Yüçetürk. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1977.
- Cilacı, Osman. “Dua”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfü'z-zunûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Çığ, Muazzez İlmiye. *Uygarlığın Kökeni Sümerliler-I*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 6. Basım. 2013.
- Demirci, Kürşat. *Hinduizmin Kutsal Metinleri vedalar*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1. Basım. 1991.
- Dumortier, Bırgitte. *Dinler Atlası*. çev. Özgür Adadağ. İstanbul: NTV Yayınları, 1. Basım. 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *es-Sünen*. thk. Ebû Turâb Adil b. Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru't-Ta'sîl, 1. Basım. 1436/2015.
- el-Emîn, Seyyid Muhsin. *A'yanu's-şî'a*. thk. Hasan el-Emîn. Beyrut: Dâru't-Teâ'rif li'l-Matbûa'at, 1986.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Ergün Kocabıyık. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1. Basım. 2003.
- el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Abdulhalîm en-Neccâr vd. Muhammed Ali en-Neccâr. 15 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- el-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'İlmiyye, 2003.
- Günaltay, Şemseddin. *Yakın Şark II Anadolu En Eski Çağlardan Ahameniş'ler İstilasına Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım. 1987.
- Hashemi, M. Mansur. *İslami Entelektüalizm*. çev. Abuzer Dişkaya. İstanbul: Mana Yayınları, 1. Basım. 2016.
- el-Hattâbî, Ebû Süleymân el-Büstî. *Şe'nü'd-du'â*. thk. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-'Arabiyye, 3. Basım. 1412/1992.
- Hornung, Erik. *Mısurbilimine Giriş*. çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 1. Basım. 2014.
- İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-'Ukûdü'd-dürriyye*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 3. Basım. 1444/2019.
- İbn Düreyd. *Cemheretü'l-luğa*. 4 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1. Basım. 1345/1927.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Mu'cem fî ashâbi'l-kâdî es-Sadeî*. thk. İbrâhim el-Ebyârî. Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-Mısri, 2. Basım. 1410/1989.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, 2012.
- İbnü'l-Esir, Mecdüddin. *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadis ve'l-eser*. thk. Rıdvân Mâmû. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1. Basım. 1432/2011.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbnü'l-Hümâm, Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Hümâm el-Mısri. *Silâhü'l-mü'min fî'd-du'âi ve'z-zikri*. thk. Mu-yiddin Dîb Misto. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım. 1414/1993.
- İbn Hüseyn, Alî. *es-Sahîfeti's-Seccâdiyye*. nşr. Muhammed Bâkır es-Sadr. Beyrut: Müessesetü'l-A'alemî, ts.
- İbn Hüseyn, Alî. *Sahîfe-i Seccâdiyye*. çev. Mir Seccad Karakuş. İstanbul: Kevser Yayınları, 2013.
- İbn Kayyim. *el-Cevâbu'l-kâfi*. thk. Sâlih Ahmed eş-Şâmî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2. Basım. 1432/2011.
- İbn Kayyim. *ed-Dâ' ve'd-devâ*. thk. Muhammed Ecmel el-İdlâhî. Mekke: Dâru 'Alemi'l-Fevâid, 1. Basım. 1429.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdulmuhsin et-Türki. 20 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 1. Basım. 1417/1997.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Teymiyye. *el-İstiğâse fî'r-reddi 'ale'l-bekri*. thk. Abdullah b. Düceyn. Riyâd, Mektebetü Dâri Minhâc, 1. Basım. 1426.
- İbn Teymiyye. *el-İstikâme*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1. Basım. 1427/2006.
- İbnü'l-İmâd. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdulkadir el-Arnâvût-Mahmûd el-Arnâvût. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım.

1406/1986.

- İnan, Afet. *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım. 1987.
- Jeanrond, Werner G. *Teolojik Hermenötik*. çev. Emir Kuşçu. İstanbul: İz Yayınları, 2007.
- Karauğuz, Güngör. *Hitit Duaları Kil Kitapları*. İstanbul: Çizgi Kitapevi, 2020.
- el-Kebîr, Ebû Abdillâh Muhammed el-Mısırî Emîr. *Seddü'l-ereb min 'ulumi'l-İsnâd ve 'l-edeb*. Kâhire: Matba'atu Hicâzî, 2. Basım. 1915.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Zeynelâbidîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/365-366. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul 2013.
- Knott, Kim. *Hinduizmin ABC'si*. çev. Medet Yolal. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1. Basım. 2000.
- Kramer, Samuel Noah. *Tarih Sümer'de Başlar*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2. Basım. 2002.
- Küçük, Abdurrahman-Tümar, Günay. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 2. Basım. 1993.
- Maier, John R.- Kramer, Samuel Noah. *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. çev. Hamide Koyukan. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 1. Basım. 2000.
- Mannheim, Karl. *Bilgi Sosyolojisi*. çev. Mustafa Yalçınkaya. İstanbul: Pinhan Yayınları, 1. Basım. 2018.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. *fî Zilâli's-sahîfeti's-seccâdiyye*. thk. Sâmi el-Ğureyrî. Müessetü Dâri'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1. Basım. 1428/2007.
- Mutlu, Suzan Akkuş. "Eski Mezopotamya'da Beddua ve Felaketlerden Korunma Ritüelleri". *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/9 (2014), 279-293.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru't-Ta'sîl, 1. Basım, 1435/2014.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *'Amelü'l-yevm ve 'l-leyle*. thk. Fârûk Hamâde. Müessetü'r-Risâle, 1405/1985.
- en-Neşşâr, Ali Sâmi. *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fî'l-İslâm*. Kahire: Dâru'l-Mea'rif, 8. Basım. 1388/1968.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Ezkâr*. thk. Yûsuf Ali Bîdivî. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 4. Basım. 1426/2006.
- Palmer, Richarde E. *Hermenötik*. çev. İbrahim Görener. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım. 2015.
- er-Râzî, Fahreddîn. *Şerhu esmâillâhi'l-hüsna*. thk. Tâhâ Abdurra'ûf Sa'd. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-turâs, 1437-2016.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İbadet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/233-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Şahan, Hürdünya. "II. Dünya Savaşının Türk Dünyasına Yansımaları". *Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu*. ed. Yılmaz Daşcıoğlu. 1/381-398. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi, 2016.
- Şeriati, Ali. *Dua*. çev. Derya Örs. Ankara: Fecr Yayınevi, 7. Basım. 2018.
- eş-Şirâzî, es-Seyyid Muhammed. *Şerhü's-sahîfeti's-Seccâdiyye*. Necef: Matba'atu'n-Nü'mân, 1387/1967.
- et-Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb. *Kitâbü'd-du'â*. thk. Muhammed Saîd b. Muhammed Hasan el-Buhârî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım. 1407/1987.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 5. Basım. 2011.
- Tatar, Burhanettin. *3 Derste Hermenötik*. İstanbul: Vadi Yayınları, 3. Basım. 2021.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Komisyon. 5 Cilt. Beyrut: Dâru't-Ta'sîl, 2. Basım, 1437/2016.
- et-Turtûşî, Ebû Bekr Muhammed b. velîd. *ed-Du'â'ü'l-me'sûr ve âdâbüh*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım. 1423/2002.
- Uçan, Hilmi. *Yazımsal Eleştiri ve Göstergibilim Kuram-Uygulama, Çözümleme Örnekçeleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmi Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelamı*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- el-Ya'kübî, Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Ca'fer b. vehb b. Vâzih. *Târihu'l-Ya'kübî*. thk. Abdülemîr Mihnâ. 2 Cilt. Beyrut: Şirketu'l-'Alâmî, 4. Basım. 1431/2010.
- ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Muhammed Na'im el-'Arkesûsî vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1. Basım. 1983.
- ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil*. thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım. 1427/2006.

İnternet Sitesi

(Erişim: 12 Aralık 2023). <https://www.kuranmeali.com/Siralama.php?sira=nuzulsirasi>.

Extended Abstract

Prayer, in which individuals express their material and spiritual needs, find solace and morale, and express their feelings of gratitude, is accepted as a form of worship that human beings have resorted to throughout history to get rid of their troubles. Since Sumerian, Babylonian, Assyrian, Ancient Egyptian, Indian, Chinese, Arab and other ancient societies, prayer has been an important part of daily life. In addition to polytheistic religions, Judaism, Christianity and Islam, which are described as divine religions, prayer, which is one of the acts of worship that bring the servant closer to God, has an important place. For this reason, it is seen that the members of the aforementioned religions have written noteworthy works on prayer. Islamic scholars are also known to have written many works on the subject. In addition to religious, socio-political and psychological factors, cultural interaction and religious degeneration, as well as the request of the rulers and dignitaries of the society to write works on prayer, which has an important place in the Qur'an and Sunnah, have been effective in the emergence of the literature on prayer. Although such reasons are effective in the emergence of prayer literature, the aims of correcting the misperceptions about prayer in society and conducting the discussions on the subject on a healthy basis also come to the fore. In fact, over time, a number of practices related to prayer that are incompatible with the basic principles of Islam have emerged in Islamic society, which has led to theological debates on the subject. For these reasons, Islamic scholars have written separate works on prayer in order to both build Muslims' conception of prayer on healthy foundations and to resolve the debates on social grounds. Another factor that influenced Islamic scholars to write works on prayer was the request of the leaders and rulers of the period to write works containing authentic hadiths on the subject. The works written in response to the request included prayers on various subjects that touched almost all areas of daily life, especially the prayers recited by the Prophet (pbuh) when the morning dawned, when he rose for prayer, before going to sleep, when he saw a snake in the house, when he was bitten by a snake, when he was afraid, when lightning or thunder struck, when he was touched by an eye, when a person got married, and when the sick were healed. In these works, it is seen that in addition to the prayers recited by the Prophet at special times, the narrations known to have been taught to his Companions were written together with their senets. When the works written on prayer are examined, it is observed that issues such as the meaning and nature of prayer, the place of prayer in religion, the relationship between prayer and destiny, the people of the Qur'an and the justice of Allah are emphasized. In addition, as a result of the socio-political events of the period, it is understood that the scholars discussed and commented on the verses and hadiths on prayer in order to correct the existing wrong practices regarding prayer in the society, addressed the issues that should be considered while praying, and guided Muslims on the virtue of prayer and the conditions for its acceptance. On the other hand, it is seen that some historical figures, especially those who were subjected to persecution, reflected their situations in their prayer books, as in the case of Ali b. Husayn b. Ali (Zayn al-Abidin) (d. 94/712). As a matter of fact, when the content of the prayers mentioned in Husayn b. Ali's *al-Sahīfat al-Sajjādiyya* is examined, the effects of the killing of his father Husayn by the Umayyads in Karbala and his narrow escape from being killed because he did not participate in the battle are reflected in some of the prayers in his work. In addition to this, the work in question also contains many prayers that contain many expressions that warn against the worldliness and the departure from Islamic life in the Islamic society at the time it was written. One of the motives that prompted Islamic scholars to write works on prayer is that pious individuals are especially in demand for pleasant-sounding, profane prayer texts while praying. In these works, the limits of the Islamic dimension of prayer are drawn by conveying information about how to make the prayers in the Qur'an and the Prophet's Sunnah. In this study, the theological, socio-political, psychological, cultural interaction, religious corruption and desire factors that are effective in the emergence of prayer literature in the Islamic tradition are discussed and the subject is examined through selected sample works.